

1925 чылдың
август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 3

(18430)

2014 чылдың

ЯНВАРЬ 14,

вторник

Садар өртээ хостуг

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

РОССИЯНЫҢ ПАРЛАЛГА ХҮНҮНҮҢ БАЙЫРЛАЛЫ

«Чонар-даштан демир-үжүк-2014» мөөрейниң тиилекчилери.

Россияның парлалга хүнүнде, февраль 13-те, республиканың журналисттери Виктор Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының «Тет-а-тет» биче театрына чыгып келгеннер.

Оларның аразында хөй санганьяк талантылыг журналисттерден аңгыда, тыва журналисткага боттарының чогаадыкчы тым-чаянын, сагыш-сеткилин, тем-билиин бараалгаткан хооннар база эвээш эвес болган. Аңгы-аңгы салгалдарның журналисттери Россияның парлалга хүбиле бот-боттарыга байыр дирип, бүгү-ле эки чүүлдер күзеп турганнар. Парлалга хү радио, телевидение, соннар, электроннуг массалыг формация журналисттерин, рналистиканың салгалдарын тыштырып турар хүн-дүр деп, ырларды аядып тура, телерадиалист Виктор Тас-оол аалаан.

Чылдың-на Россияның парлалга хүнүнде Тываның журналисттери эрткен чылын кылган ажил-херектерин түңнээр, шыл-ааннарны шаңнап-мактаар

чаңчылдыглар. 2013 чыл тыва журналистикага онзагай чыл болган деп чугаалаарының барымдаалары хөй деп, Парлалга хүнүнге тураскааткан байырлыг хемчегге ооң киржикчилери демдеглээннер. 2013 чыл — Россия биле Тываның чаңгыс демнежилгезиниң 100 чылын 2014 чылда демдеглеп эрттиреринге белеткелдиң эгелээн чылы. Чогум-на 2013 чылда чаа идеялар тыптып, херек кырында боттанып эгелээн. Оларның бирээзи — республиканың ажил-ишчи кижилериниң күш-ажылчы тура-соруун оттурган «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилели. Төлөвилелге киришкен кижилерниң ажил-ишин чырытканы-биле ону херек кырында боттандыраарыга журналисттер база улуг үлүүн кириген. Солунсеткүүлдерден, телерадио-дамчыдылгалардан губернатор төлөвилелиниң ачызында чогул турар ажил-херектер дугайында бүгү республиканың чурттакчы чону билип ап турган. Тываның Баштыңының Чарлы-биле «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдү-

рүлгө» губернатор төлөвилелин чырыдарының тус черниң массалыг информация чепсектериниң аразына конкурсту чарлап, Тыва Республиканың Баштыңының грантызын доктааткан. Тываның массалыг информация чепсектеринден 15 чагыг кирген. Конкурстун түңнели-биле эң эки алды төлөвилелди деткээн. Грантының акша деткимчезин оларже шилчиткен. Губернатор төлөвилелин чырыдарына «Шын» биле «Тувинская правда» солуннар улуг үлүүн киригеннер.

Республиканың массалыг информация чепсектериниң ажил-херектеринде боттанган чаа чүүлдер эвээш эвес. «Тыва 24» деп девискээр телеканал тургустунган. Бодунуң дамчыдылгаларын чаа телеканал «Бүгү Россия» медиа-порталда бо чылдың январь айда эгелээн. 2013 чылдың августан «ТНТ» телеканалче үнгөн. Хоочун журналист Роман Тас-оолдун удуртулгазы-биле ында журналистикага салым-чаянныг аныяктар ажилдап турар.

Эрткен чылдың апрель айдан

«Комсомольская правда» солуннуң «Комсомольская правда — Тыва» үндүрүлгези республикада үнүп эгелээн. Ол Россияның өске девискээрлеринде база чырыкче үнүп, оларның чурттакчы чонун Тыва-биле таныштырып турар.

Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызының күженишкинниг ажилының ачызында Парлалганың болгаш массалыг информацияның федералдыг агентилелинден 2 миллион 495 муң рубль, «Россияның культуразы» тускай сорулгалыг федералдыг программдан 1 миллион 320 муң рубль деткимчени Тываның парлалгазы алган. Ол акша-хөреңги-биле бичии уруглар чогаалчызы Леонид Чадамбаның бичии уругларга шүлүктериниң чыындызын, «Тыва улустарының тоолдары» чыындыны, «Тыва Арат Республика — шупту чүүлү Тиилелге!», «Кызыл В.П.Ермолаевтиң көргени-биле» фотоальбомнары дээш, өске-даа парлалга продукциязын үндүрер.

(Уланчызы 3-кү арында).

Кыштаглаашкын

Мурнуку чылдарда ышкаш дыңзыг, күштүг сооктар чогу-биле республиканың девискээринде кыштаглаашкын байдалы бо кыжын чүгээр эртип турар.

Амгы үеде малчыннарның кол сорулгазы — частың башкы айында малдың төрүлдезинге чаш малды онча-менди алыры. ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының дыңнатканы-биле, республикада 173 муң бода мал, бир миллион 280 муң хой, өшкү, 60 муң аъттар, хаван 28 муң, иви малдың саны 2500 болгаш 192 теке бар.

Бүгү ажил-агыйларда 199,6 муң тонна сиген, хоолулуг мал чеми — 3270 тонна база 9500 тонна тараа белеткеттинген. Хоолулуг мал чеми черчерлерде малчын коданнарже сөөрткен. Чаа чылдың эге хүнеринде чамдык кожууннарның девискээрлеринде кылын харчаган. Ындыг-даа болза малмаган онча-менди, чудаан малчок, а малчыннарның мурнунда улуг харысалга — кышкы сооктар эвес, а мал оолдаашкынының үези келген. Көдээ ажил-агый специалисттери кыштаглаашкынның байдалын хайгаараары-биле республиканың мурнуу-барыын кожууннары: Өвүр, Эрзин, Тес-Хем, Бай-Тайга, Барыин-Хемчик болгаш Кызыл кожууннарга сургакчылап четкен.

Республиканың ветеринарлыг хайгаарал албаны малга эм-таң садары-биле кожууннарның эргелелдеринче 1 миллион 230,7 муң рубльди шилчиткен. Малга аарыг-аржык халдавазының талазы-биле хайгааралды үргүлчү чорудуп турар. Сибирь язвасы, бруцеллезтан болгаш яшурга удур 193,3 муң бода, 1429,4 муң шээр малга тарылганы чоруткан. Кеш аарыгларына удур 241 санныг бода болгаш шээр малдың кажааларына дезинфекцияны кылган. Малдың суггарылгазында 73 кудук болгаш 61 санныг суг сөөртүр машина-биле хандырткан.

Бистиң корр.

Хүшүд медээлери

Көргүзүглер чаңгыс бодалды илередир

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың культура сайыды Вячеслав Донгак-биле ажылчын ужуражылганы эрттиргеш, Тываның болгаш Россияның демнежилгезинин 100 чылынга уткуштур культура хемчеглеринин белеткелинин айтырыгларын сайгарган.

Амгы үеде улуг-улуг чогадыкчы коллективтер—Тываның В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театры, Тываның күрүне филармониязы, Национал оркестр, Тываның Чазааның үрер хөгжүм оркестри, ойнаарактар театры чаа программаларның белеткелинче кирипкен дээрзин сайыт дыңнаткан. Оларның баштайгы көргүзүглерин февраль айда-ла эгелээр болгаш чыл төнчүзүнге чедир уламчылаар. Национал театр көрүкчүлөргө бир дугаарында улуг ши көргүзүр.

Ойнаарактар театрының ажылдакчылары тыва тоолдарга үндезилеп, солун көргүзүгнү белеткеп турар. Филармонияның симфониктиг оркестри республиканың уран чүүл школазының сургуулдарының деткимчези-биле 100 чылдың темазын классиктеринин чогаалдарын дамчыштыр бараалгадыр. Чаа программа тургузары-биле үрер хөгжүм оркестри Россияда сураглыг композиторлар Петр Казимир (Красноярск) болгаш Владимир Чернышевский (Краснодар) чалаан. Оларның тургускан ажылдарының чамдыгы-биле көрүкчүлөр танышкан, баштайгы концерти декабрьда болган.

Бүгү коллективтеринин про-

граммаларын олар чаңгыс аай бодалды илередир кылдыр тургузар херек. Ол ышкаш юбилейниң культура-массалыг хемчеглеринге Кызылдың уран чүүл колледжизинин студентилери болгаш уран чүүл школазының сургуулдары, муниципалдыг тургузулганың культура бажынарының чанында коллективтер киржир. Артистерге болгаш хөгжүмчүлөргө хепти даараар талазы-биле ажыл элээн каш ай дургузунда үргүлчүлөп келген.

Тываның Баштыңы юбилейниң бүгү көргүзүглеринин болгаш чамдык чогадыкчы программаларның идеологтур талазынче сайыттың кичээнгейин угландырган. «Россия-биле, бистиң хөй националдыг чурт-тувустун улуг өг-бүлөзи-биле демнежилгенин 100 чылын демдеглээр онзагай юбилейни эрттирер бис. Ол бодал силерниң чоруткан бүгү хемчеглеринерге чырыттынар ужурулг. Ону Тываның чурттакчылары-даа, бистиң аалчылары-даа шупту кады бис дээрзин медресе билир ужурулг»—деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн. Ынчангаш бүгү программаларны ылавылап хынаарын болгаш шилириниң культу-ра сайыдынга дааскан. Оон аңгыда культура хемчеглеринге аңгы-аңгы сөөк-язы киржикчилерни хаара тудары чугула деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн.

Тываның Культура хүннерин кожа регионнар эрттиреринин аргаларын ол ужуражылга үезинде база сайгарган, бо ажылга белеткел бедик деңгелдиг болур ужурулг деп, Чазак Даргазы айткан.

Башкыларның аразынга мөөрей чарлаан

Тываның Өөредилге болгаш эртем аразы башкыларның аразынга «Мээң эң эки кичээлим» деп мөөрейни чарлаан.

Башкыларның аразынга профессионал мергежилдин «Мээң эң эки кичээлим» деп республика мөөрейинин бирги үе-чадазы январь 24-те республиканың аграр лицейинин баазазына болуп эртер. Өөредилге болгаш эртем ажылдакчыларының профэвилелдеринин ТР талазы-биле регион салбырының деткимчези-биле ону ТР-нин Өөредилге болгаш эртем аразы организастап турар.

Тываның өөредилге албан черлеринин бүгү хевирлеринин бойдус болгаш эртем угланышкынын эртемнеринин башкылары мөөрейге киржип болур. Назы-харыга болгаш ажылының стажына кызыгаарлаашкыннар чок. Киржикчилер ийи үе-чаданы — баш бурунгаар болгаш дорт киржилгени эртер. Кичээлдеринин темазы өөредилгеге информация-коммуникация технологияларын ажыглаарының байдалдарында аргаларны болгаш методтарны ажыглап турарына турскааттыг болур.

Регион үе-чадазының ажил-

дарын электроннуг почта-биле tyva-school-101 адресче баш бурунгаар чорудар. Баш бурунгаар үе-чаданың түңнелдерин 2014 чылдың январь 21-ге чедир үндүрер. Баш бурунгаар үе-чаданың тилекчилерин дорт киржиринин үе-чадазынче чалаар. Харылзажыр телефоннар: 8-394-229-52-84, харыылап турар киж: Римма Шожаловна Куулар — 8-923-267-57-05.

Дорт киржилгениң үе-чадазы 2014 чылдың январь 24-те Тыва Республиканың аграр лицейинин баазазына болур. Эң эки ажылдарны 2014 чылдың январь 26-дан 30-ге чедир Бүгү-Россияның «Мээң эң эки кичээлим» деп мөөрейинче чорудар. Мөөрейинин түңнел үе-чадазы Москвага 2014 чылдың февраль 22-ден 28-ке чедир болур.

Мөөрейни информация-коммуникация технологияларын ажыглаарына башкыларның профессионал мергежилдин бедидер, амгы үениң школазында эртемнер өөредилгезин сайыраңгайжыдар, башкыларның мурнакчы арга-дуржулгазын илередир болгаш непередир сорулга-биле эрттирер.

ТР-нин албан-езузуун сайтызындан.

Тываның Баштыңы Россияның парлалга хүнү-биле массалыг информация чепсектеринин ажылдакчыларына байыр чедиришкени

«Тыва парлалганың хүндүлүг ажылдакчылары! Силерниң профессионал байырлалыңар-биле чүректин ханызындан чедирген изиг байырымны хүлээп ап көрүңер! Бо байырлалды улуг чуртун информация чепсектерин аай делгемин каттышкан күженишкени-биле хандырып, Россияның хамаатыларының кол конститусчу эргезин—сөстүн хостуун боттандырып турар аңгы-аңгы кижилер демдеглеп турар. Хөй-ниитинин санал-оналын хевирлеп тургузарына, угаан-бодалдың болгаш мөзү-шынарның үнелиг чүүлдерин быжыглаарына, өзүп ора салгалды кижизидеринге солун, радио, телевидение болгаш Интернет чугула чепсек болуп турар.

Журналист кижинин бижээн болгаш чугаалаан сөстери кижилерни мөөңээринге күш болуп, оларның угаан-медресинге, сагыш-сеткилинге болгаш хөөнүңе салдар чедирер. Массалыг информация чепсектерин «дөрткү эрге-чагырга» деп адап турары таварылга эвес. Ол дээр оларның улуг ат-алдарын, ооң-биле чергелештир оларның социал харысалгазының аар чүгүн хүлээп көрүп турары болур. Тыва журналистиканың эң эки төлээлери шынчы болгаш ажык чоруу-биле, бодунга бедик негелдели-биле, ниитилел амыдыралында болушкуннарны чырыдарына шын болгаш чөптүү-биле ылгалып келгеннер. Тываның массалыг информация чепсектеринин ниити-россияның агымы-биле сайзыравышаан, төрөөн булуңунда болушкуннарны чогуур үезинде болгаш улуг сонургал-биле биживишаан, ниитилел-политиктиг турум чорукка болгаш бистиң хөй националдыг чонувусту каттыштырына иди бербешаан, республиканың сайзыралына көскү салышкынны кирип турары өөрүнчүг.

«Дөрткү эрге-чагырганың» төлээлери-биле ужуражылга

Россияның парлалга хүнүнде Кызыл хоорайның баштыңы Д.Оюн, найысылалдың мэри В.Ховалыг дөрткү эрге-чагырганың төлээлери — массалыг информация чепсектеринин журналистери ужурашкан. «Эрге-чагырга органнары биле массалыг информация чепсектеринин аразында кады ажылдажылга кезээде кол черге турар ужурулг. Чүге дизе бистиң кылган ажыл-чорудулгавысты, келир үеже үзел-бодалдарывысты чон чүгле парлалга таварыштыр билип алыр дээрзи билдингир. Ынчангаш күүсекчи болгаш төлээлекчи эрге-чагырга биле чоннун аразында «көвүрүгнү» тудуп турар журналистерин профессионал байырлалы-биле байыры чедирип, хостуг чугаадан чорудуп көрээлиңер» — деп, Кызыл хоорайның мэри В.Ховалыг «төгөрик стол» хевирлиг ужуражылганы эгелээн.

Үнген чаа чыл Кызыл хоорайның төөгүзүнде — онзагай чыл. Тыва биле Россияның кады демнежилгезинин 100 чылын база найысылалдың үндезилетингенинден бээр 100 чыл болган улуг байырлалдарны чылы. Ынчангаш юбилейлиг чылда Тываның төвү Кызыл хоорай аалчыларны, кызылчыларны чүнүң-биле өөртүр деп турарының дугайында каксы таныштырылганы хоорайның баштыңы Д. Оюн кылган. Кылыр ужурулг планнаттыг хемчеглер хөй, ону амыдыралга

Эргим өңүктөр! Бодуңарның ээлчеглиг профессионал байырлалыңарны юбилейлиг чепсектерин биле демдеглеп тур силер. Ол дээр Россия-биле нежилгениң болгаш бистиң ынак найысылал Кызылдың үндезилеп тургустунганының чылына турскааткан юбилейлиг байырлыг белеткээри болгаш эрттирери болур. Юбилей белеткел төрөөн республиканың сайзырал болгаш келир үениң тургузукчу ижинге баарны кылырынга бурунгаарлаашкыннар-биле демдеглетинер ужурулг. Аажок кыска хуун дургузунда дыка хөй чугула объектиг ажылгалче кириер, Кызылдың төвүн чаар кудумчуларны болгаш оруктарны эде тудар жууннар төптөрүн болгаш көдээ суурларны гайжыдар хүлээлгелиг бис. Юбилейге белеткел турар, Россияның улуг чоннары-биле бир дөң 100 чыл дургузунда эрткен төөгүлүг оруун сайгарар, «патриотизм» болгаш «улустар найыралы» дээн ышкаш чугула билиглер утка-шынарын тодаргайы-биле медресе биле ужурулг бис.

Юбилей — ол дээр Тываның культу-галын улам долу көргүзеринин, ооң төөгүзү эң солун болгаш билдинмейн чораан арынна ажыдарының, Азияның төвүнде республика чоннарының тургузукчу, келир үеже чүткүл чоруу-биле Россияның болгаш делегейинин чоннарына таныштырынарга чогулгалыг арга-дурдун болур. Ол сорулганы күүседиринге көскү үлө чүгү силерге онаажыр. Үнүп келген 2014 чыл Россияга Культура чылы болгаш Тывага Орус дыл чылы кылдыр чарлаттыг. Ол болушкунна турскааткан хемчеглер дугайында чырыдары силерниң сөзүңер аажок чугула болуп турар. Силерниң хамааты туружунар, хүлээлгелер медресе билиринер, билдиги чоруунар болгаш бедик мергежилер ол сорулгаларны чедиришкенин күүседир арганы бээр дээрзинге бүзүр тур мен.

Силерниң шынчы сөзүңер моон соңгаар-амгы үениң эң чидиг болгаш чугула айтырыгына харыыны тыварына дузалаар, олар чаагай ажыл-херектерге сорул кириер болгаш ниитилелге чөпшээржилгени болгаш тур чорукту улам ыңай быжыглаарына кижилер дузалаар болзун. Силерниң кижилер бүрүзүң эгээртинмес күштү, сагыш-сеткилдин быжык чидиг бийрини, чогадыкчы чаа-чаа чедишкенин чедип алырын, быжык кадыкшылды болгаш хуу аас-кежиин күзедим!».

Тываның Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ

боттандыра дээр эрге-чагырга бүгү-ле аргы хевирлерни ажыглап ажылдап турар. Ында болзажок маңаа кызылчыларның боттарыны киржилгези чугула черни ээлээр дээрзин баа демдеглээн. Ол дээр кижинин, ниитилелдин ниити культуразын бедидеринге хамаарышкан өөредилгиг, кижизидилге утка-шынарлыг болгаш сайгарылгалыг материалдарны чон ортузун тарадып чырыдарын дилээн.

Оон аңгыда юбилейлиг чылдың кол тудуглары колдуунда Кызыл хоорайда болганы-биле найысылалга ол тудуглар чаарттыг каныг омур-хевирни кириер деп турарын таныштырган. А кол-ла чүве — республика ужуру-уткалыг тудугларны байырлалдарга чедир үе-шаанда туду доозары. Ынчангаш үнген чаа чылда кылыр бүдүрер, доозар ажылдар хөй. Оон хүн бүрүдү ажыл-чорудуун, ында ажылдап турар аңгы-аңгы мергежилдин кижилеринин дугайында чырыдып көргүзери массалыг информация чепсектеринин эргезинде деп чугаалаан.

Ужуражылганың төнчүзүнде Кызыл хоорайның хүн бүрүдө амыдыралының дугайында доктаамал бижип, чырыдып чоруур чогадыкчы ажылдакчыларга өөрүп четтиришкенин сөстөрүн сиилбээн бижиктерни тысып, сырып кады ажылдажылга ам-даа быжыксын дедир йөрээл-биле дооскан.

Бистиң көрү-

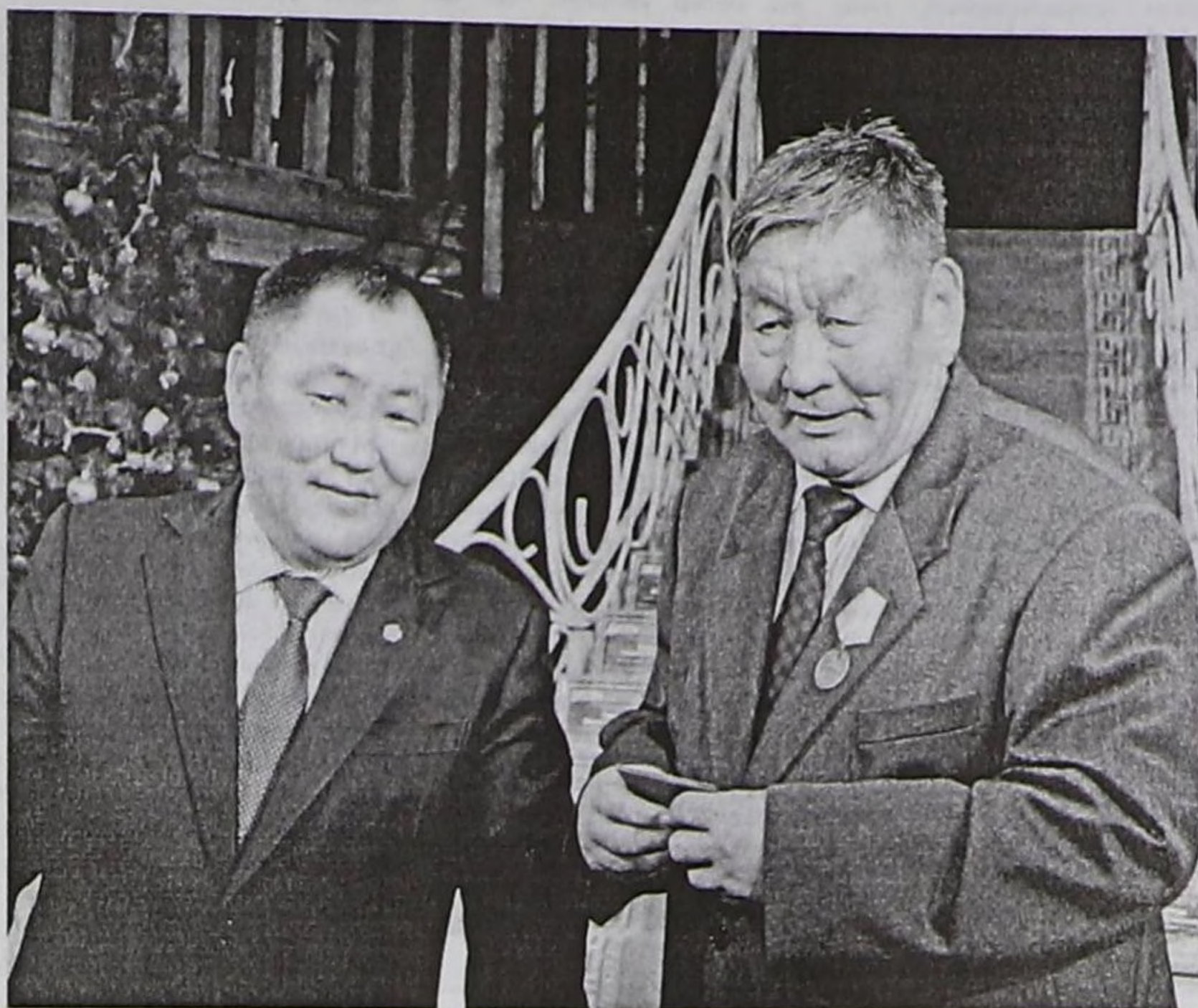
РОССИЯНЫҢ ПАРЛАЛГА ХҮНҮНҮҢ БАЙЫРЛАЛЫ

(Төңүзү. Эгези 1-ги арында).

Бо дээрже республиканың массалыг информация чепсектеринин бүдүргөн ажил-херектеринин, чедишкннеринин чүгө чамдыгы-дыр.

Россияның Журналистер эвилелинин Тыва девискээр салбырының даргазының хүлээлгезин күүседип турар Эльвира Лифанова Россияның парлалга хүнү-биле Тываның бүгү журналистеринге байыр чедиргеш, Тываның Баштыңын журналист эш-өөрүнүн мурнунче чалаан. Россияның парлалга хүнү-биле изиг байырны сагыш-сеткилин ханызындан республиканың журналистеринге Шолбан Кара-оол чедирген.

Массалыг информация чепсектерин дөрткү эрге-чагырга деп санап турары шын, чөптүг эвес чүүлдерден кижилерни олар камгалап турар деп Шолбан Кара-оол чугаалааш, Россияның парлалга хоойлужудулгазында коштак талаларына доктааган. Чижээлээрге, парлалгага нүгүлдээр чоруктан кижилерни хоой-

Даңгыт Чыдымга «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медальды тывыскан.

ышкаш кижилер ээлээр уjurлуг деп демдеглээн.

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилели дээш республиканың удуртлугазының өске-даа эгелээшкннерин журналистерниң деткээни дээш оларга өөрүп четтиргенин Шолбан Кара-оол илереткеш, бо төлөвилел ам-даа уламчылаар, 2013 чылда арга-дуржулганың чедер-четпес талаларын кичээнгейге алырын чугаалаан.

Россияның парлалга хүнү-биле журналистерге Тываның Баштыңы база катап байыр чедирип, чогаадыкчы чедишкннерни, а кол-ла чүве быжыг кадыкшылды күзээн.

Журналисти чогаадыкчы мергежилдин «Чонар-даш би-йир» деп он ийги конкурзунун тургузукчулары — Россияның Журналистер эвилелинин Тыва девискээр салбыры биле Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Россияның парлалга хүнүнде ажылынга үрө-түңнелдиг, ак сеткилдиг чоруу дээш «Шын» солунунң Өөредилге, эртем болгаш инновация килдизинин редактору **Валерия Конгарга** Тыва Республиканың Баштыңы-Чазаның Даргазының **Өөрүп четтиришкннин** тывыскан. Аныяк журналист 10 чылдың дургузунда өгбө солунга бараан болуп, өөредилге, социал политика айтырыгларын бедик деңгелге чырыдып, номчукчуларның сонургалын быжыы-биле чаалап алган. «Тыва Республика-ның алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атка парлалганың хоочуну **Лариса Кенин-Лопсан** төлөптг болган. Парлалга адырынга кириген үлүг-хуузу, үрө-түңнелдиг ажылы дээш «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медальды «Шын» солунунң очулга килдизинин редактору **Даңгыт Чыдымга** тывыскан.

Даңгыт Иргитович 21 чылдың дургузунда «Шында» ажилдап, аныяктарның дагдыныкчызы, башкызы болуп чоруур. Буянныг

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.Кара-оол Валерия Конгарга Өөрүп четтиришкннин тывыскан.

хоочунга өөрүп четтиргенивисти илередип, солун дамчыштыр коллективтин мурнундан байырны чедирдивис. Тыва Республиканың журналистиказынга кириген үлүг-хуузу дээш премия лауреадының сертификадын «Тувинская правда» солунунң фотокорреспондентизи, парлалганың хоочуну **Владимир Савиньхка** тывыскан.

Тыва Республиканың Баштыңының грантыларын МИЧ-терниң чогаадыкчы коллективтеринге тывыскан. Тыва биле Россияның демнежилгезинин 100 чылынга болгаш Кызыл хоорайның үндезилетинип тургустунганының 100 чылынга тураскааткан мөөрейге «Тергин төлөвилел» номинацияга «Төрээн чуртун төөгүп берем» деп төлөвилел-биле республиканың «Шын» солуну тиилеп үнген. Ол ышкаш Тыва Республиканың Баштыңының грантыларынга «Центр Азии», «Тувинская правда»

солуннары, «Новый век», ГТРК «Тыва» телеканалдары болгаш ГТРК «Тыва» радиозу төлөптг болган.

ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизинин) депутады Ирина Самойленко Каң-оол Давааның өмүнээзинден байыр чедиришкннин номчааш, кызымаккай ажилдыг журналистерге шаңнал-макталдарны тывыскан. ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазының хүндүлел бижиин Оюмаа Көшкендейге, Роланда Казаковага, ол ышкаш ТР-ниң Дээди Хуралының өөрүп четтиришкннин «Шын» солунунң ниитилел-политиктиг секторунун редактору **Алдынай Бады-Хоога** тывыскан.

Байырлыг кезээге чаңчыл болган журналистерниң дээди шаңналы — «Чонар-даштан демир-үжүк» тыпсырының езулалы болган. Бо чылын тыва дылда бижиир журналистер мөөрейниң чаа дүрүмүн езугаар материалдарын орус дылче очулдурга, киригенин демдеглээн. Парлалга МИЧ-теринин ортузунга аңгы-аңгы номинацияларга тиелекчилерни илереткен. «Тергин очерк» номинацияга **Михаил Рудаков** («Красноярская газета»), **Елена Чадамба** («Тувинская правда»), **Любовь Күжүгет** («Шын» солун) төлөптг болганнар. «Интервью» деп номинацияга **Татьяна Рамазанова**

(«Плюс Информ»), **Валерия Каң** («Центр Азии») болгаш «Шын» солунунң хоочуну **Светлана Балчыр** тиилээн. «Сайгарылгалыг чүүл» номинацияга «Шын» солунунң хоочуну **Галина Маспык-оол** тиилээн.

Электроннуг МИЧ-тер ортузунда бо чылын «интервью», «дебют» номинацияларга шылгарааннар чок болган. «Сюжет» номинациязынга **Альмира Сенди** («Новый век»), **Константин Куцевалов** (ГТРК «Тыва»), **Виктория Тас-оол** (ГТРК «Тыва») төлөптг болган. «Сайгарылгалыг программа» номинациязынга «Тува-24» каналдың корреспондентизи **Айдың Лопсан** тиилээн.

Байырлыг кезээ сураглыг ыраажылар **Софья Кара-оол**, **Эльвира Докулактың** байыр чедиришкннери-биле доозулган.

Алдынай БАДЫ-ХОО,
Шаңгыр-оол МОНГУШ.

Чыңгис СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.

ГТРК «Тываның» даргазы Андрей Чымбага Тыва Республиканың Баштыңының Грантызын ТР-ниң Информатизация болгаш харылзаа айыды О Натсак тывыскан.

ТР-ниң Дээди Хуралының Өөрүп четтиришкннин **Алдынай Бады-Хоога** тывыскан.

долузу-биле камгалап шыдазын демдеглээн. Ынчангаш журналистер шупту чүүлдерни ынныы-биле бижиир, куруг-реге удур турушкуннары бол-гбас, журналистерниң ажылы тургузукчу утка-шынарлыг болу-

ру республика эрге-ажыктарына дузалыг деп чугаалаан.

Интернеттин ажыктыг болгаш эң ылаңгыя аныяк салгалга хоралыг салдарына база Тываның Баштыңы доктаагаш, Интернетти сөс-биле шынныг ажилдап шыдаар журналистер, башкылар

ШЫҢҒЫ ХЕМЧЕГЛЕРГЕ ОНААР

Тываның Чазааның Башыңына Чаа чыл байыр-лалдарының хүннериниң түң-нелдерин үндүргөн хуралга республиканың Баштыңы чагырга база тус чер бот-башкарылга органның болгаш өске структураларының ажылының чорудуунга шыңгы хамаарылганы демдег-левишаан, бүрүткеттинген болушкун бүрүзүнүн чыл-дагааннарын хынамчалыг сайгарып көөрүн база албан-дужаал ээлеп турар кижилерге харысалгалыг хемчеглерни онаарын шыңгы негээн.

Она сайгарылганы Улуг-Хем база Каа-Хем кожуунна-рынга назы четпээннерниң кир-жилге-биле болган кем-херек үүлгедишкннеринче угланды-рып тура, республиканың Өөр-едилге болгаш эртем яамызының туружун шүгүмчүлээн. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол оралакчылары Артур Монгал биле Анатолий Дамба-Хуурак-ка кыска хуусааның дургузунда үстүндө айткан ийи кожуунда социал болгаш кадрлар айты-рыгларында байдалды сайга-рып көөрүн дааскан.

Республика Баштыңының даалгазын езугаар ооң оралак-чылары Артур Монгал, Анато-лий Дамба-Хуурак тускай комис-сияны тургускаш, ук кожууннарже ажылчын үнүшкүннерни кыл-ган. Эрткен пятницада, хүннүн бирги чартында, Улуг-Хем кожуунун төвү Шагаан-Арыг-ның чагырга черинге кожуун-нун тус чер бот-башкарылга органның база тус чер-ниң Төлээкчилер хуралының төлээлериниң киржилге-биле А.Монгалдың удуртканы хурал болуп эрткен. Аңаа кожуунун девискээринге болган 2 өлү-рүүшкүннүн чылдагааннарын сайгарып чугаалашкан.

Артур Монгал чыылган удуртукчулардан, ылаңгыя ко-рум-чурум үрээшкннерин бол-дурбас талазы-биле кожуунун чагырга даргазының оралакчы-зы В.Д. Ондардан тайылбырны негээн. Узун байырлалдар хүннеринде чурттакчы чоннун кадыкшылын болгаш камгала-лын хайгаараар талазы-биле бүгү кичээнгейни, күштү уг-ландыраар шыңгы даалга тур-за-даа, кижжи амы-тыны үзүлгөн таварылгалар болганы дүвүрөңг. Республиканың девискээринге бай-ырлалдар үезинде спирт холума-ктыг база эзиртир суксуннарны садарын Тываның Баштыңының айтышкынын езугаар хораан турган. Ынчалзажок чөпшээрел чок арага аймаа садып турган таварылгаларның уржуунда эң айылдыг кем-херек үүлгедишкннери болган. Бодун-га орулга кирип алыры-биле арага аймаа садып, ажык-кон-чаа бодаан сеткилдиг улустун уржуунда ажы-төлүн чидирген өг-бүлелер кажыдалга таварышкан.

Чогуур албан-дужаалды ээлеп турар даргалардан тайылбырны негеп тура, Артур Монгал хөй сан-факт, көргүзүлгелер эвес, а херек кырында кылган ажылдың түңнелдерин илеткээрин негээн. Чаа чыл байырлалының соонда улашкан дыштаныр хүннерин дургузун-да хавырган спирт холума-ктыг суксуннар, эзирик байдалда

машина башкарып чорааш турган чолаачыларның саны хөй болган. Хемчеглер алды-нып турган-даа болза, чогуур деңнелде эвес дээрзин болган болушкуннар херечилеп турар. Эзиртир суксуннар садар тус-кай чөпшээрелдиг улус байыр-лалдар хүннеринде сатпас дээн хоругларга чагыртыр ужурулг. А бир эвес хоругларны херекке албайн, бүдүү сатпышаан улус-ка хамаарыштыр шыңгы хем-чеглерни ап, чөпшээрелдерин соксадыр болза эки деп, Артур Монгал демдеглээн. Хоойлу-га удур эзиртир суксуннарны садып-саарып турар, ылаңгыя назы четпээннерге арага ай-маан садып турар улуска хама-арыштыр база она, шыңгы хемчеглерни онаарын чугаа-лаан. Арага аймаан садарын кызыгаарлаан үеде ажык-кон-

га дээрзин кижжи бүрүзү ме-де-реп билер ужурулг. Чаа чыл байырлалдарының үезинде болган эң айылдыг кем-херек үүлгедишкннери чүгле бедик албан-дужаал ээлеп турар кижилерге эвес, а бөдүүн хамааты кижжи бүрүзүгө кичээндириг.

БУРУУ КЫМДАЛ?

Бо айтырыг она болушкун болганда-ла дыңналыр. Улуг-Хем кожуунга болуп эрткен хуралга база бо айтырыг кол черни ээлээн. Буруу кымдал? Буруу кайыын үнгенил, кым буруулугул дээш сайгарылга эгелээр. Ол-ла хүннүн ийиги чартында Каа-Хем кожуунун төвү Сарыг-Сеп суурга тус чер-ниң Төлээкчилер хуралына муниципалдыг тургузгунуң ча-гырга чериниң киржилге-биле байырлалдар хүннеринде бол-

болдурган. Эң айылдыг кем-херек үүлгедишкнни кылган кижжи ооң мурнунда чаңгыс эвес удаа шииттирип турган-даа бол-за, шенелде кеземчеге онаажып турган. Ол канчап-даа чөпке таарышпас чүүл-дүр дээрзин Артур Маадырович демдеглээн. Херек үүлгеткен кижжи өчүүнде маргышканының түңнелинде болган дээн.

Үнүшкүннүг хуралдың кол сорулгазы — кем-херек үүлгедишкннериниң чылдагаан-нарын сайгарып көөр болгаш ооң соонда республиканың даа, муниципалдыг-даа шупту деңнелдин ведомстволарының база албан черлериниң кир-жилге-биле профилактиктиг хемчеглер хүлээп алыры, а ол ышкаш албан-дужаалдыг кижилерге харысалганы тодарады-ры. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун аппарат хуралы-га демдеглээни-биле алырга, анаа-ла сан-түн кылыры эвес, а болушкун бүрүзүн сайгарып көөрү чугула.

Александр Шелехов, Каа-Хем кожуунун Төлээкчилер хуралының депутаты: «Дер-зиг-Аксы сумузунга болган кем-херек үүлгедишкнни кандыг-даа азы-сөөк ылгаанда эвес, а амыдыралдың байдалы-биле болган болушкун. Чаа чыл байырлалын уткаан улус кудум-чуга таваржы бергеш, аразында сөс карышканының түңнелинде чогуш болган, тодарагайлаар-га, кем-херек үүлгеткен кижжи эртип бар чыткан улуска ба-

«Ажылды күштелдирип, моон соң-гаар мындыг болушкуннарны болдур-бас талазы-биле бүгү күштү мөөңнээр чугула. Кандыг-даа ажылга дем херек болгай, ынчангаш чаңгыс демден, кады ажылдажылгадан кончуг хамааржыр».

спортчу хемчеглерни органи-застаар талазы-биле ажылды чогуур деңнелге чорутпааны деп шиитпирни үндүргөн. Назы четпээннерниң кем-херек үүлгедишкнниниң түңнелинде бир оол амы-тынындан чарылган. Ол чүн чугаалап турарыл дээр-ге, дүшкүрүлгү үеде удуртук-чуларның онаашкан ажылынга тоомча чок чоруу-дур. Школа-чы оолдарның өөренип турган школазының удуртулгазынга хамаарыштыр тускай комиссия шыңгы сайгарылганы улам-чылаар. Чүге дизе болушкун-га киришкен назы четпээннер эзиртир суксун ижип турганы илерээн.

Назы четпээннерниң үүлгедишкнниң соонда ниити билиг албан черлериниң удуртулга-зынга хамаарыштыр чүгле са-гындырыг бергенинге Тываның Чазааның Даргазының оралак-чызы Анатолий Дамба-Хуурак шыңгы эвес хемчег дээрзин демдеглээн. Бо таварылгада кеземче эң-не шыңгы болур ужурулг. Чурум үрээн дээш алыр хемчеглерни Каа-Хем ко-жуунун чагырга даргазының социал политика талазы-биле болдурбас талазы-биле оралак-чыларга онааган.

Каа-Хем кожуунун Дерзиг-Аксы суурга болган база бир кем-херек үүлгедишкнни база хөй-ниитиниң дүвүрээзинин

йыр чедирерге, өскези чанында эжи-биле маргыштып чорааны-биле харыга эки эвес сөстөр харылаарга, эзирик байдалда чораан кижиге ындыг хары хомуданчы болган. Түңнелинде ийи эзирик байдалда эр улус-тун аразынга маргыш болганы-ның соонда ийи кижжи сегиржип алган. Чогуш багай түңнелдиг болуп, бирээзи амы-тынындан чарылган. Кем-херек үүлгеткен кижжи «эктинде» хөй санныг херектерлиг боорда, шенел-де дээрзи билдинген. Медээ болган соонда Виталий Чаж-оол-биле депутаттар корпусун дарый чыып, көдээ черниң ча-гырга чериниң төлээлериниң, корум-чурум үрээшкннерин болдурбас талазы-биле ко-жуунун чагырга даргазының оралакчызының болгаш профи-лактика объектилериниң ажыл-дакчыларының тайылбырын дыңнааш, чурттакчылар-биле, ылаңгыя социал байдалы на-рын өг-бүлелер-биле ажылдар-

ны күштелдирер дугай шиитпирни үндүргөн. Шы-хыналданы черле чорудар гаш чогуур хемчеглерни а-чугула. Дерзиг-Аксынга болушкунга хамаарып алырга, кем-херек үүлгедишкнни кичээнгейге ал-мааны четпес ажыл дээр чөпшээрэжип тур бис».

Эртинэ Данзы-Белек,

Хем кожуун талазы-ТР-ниң Чазаак Даргазыныңда бүрүн эргелиг төл. «Бо хүн болуп эрткен Тыва Баштыңының даалгазы гаар эртип турар ху-дан кылган түңнелди үндү-бис. Сайгарылгалыг хурал кол чылдагааны — кожуун девискээринге болган херек үүлгедишкннери. луушкуннарның түңнели ийи аныак оол амы-тынын чарылган. Ол болза кожуун-гырга чериниң болгаш тус корум-чурум тудар талазы-ле ажылдакчыларның чет ажылы-дыр. Чазаак Даргазы оралакчыларының киржи-зи-биле сайгарылгалыг ху-га чогуур албан-дужаал кижилерниң тайылбырын-ган. Ынчап кээрге, кожуун иштинде четпес ажылдар болуп турар. Байырлалдар хү-ринде чоннун дружиналары че-даа үе-шаанда социал обь-тилерин хынап үнүп турар-болза, оларда корум-чу-тудуптар байдал кошкак. Чү-дизе дружиналарның кол ланыышкыны — кышкы одал-системазы, одалчыларның э-рик-элээрин хынаары. Чо-доктаалдарны хүлээп алга-даа болза, ооң күштелдире-кинин болгаш айтышкыны чедир чорутпаанында деп б-даар мен. Ынчангаш бо х-ралдың түңнелдери-биле шы-гы хемчеглерни ап, буруу албан-дужаалдыг кижилер хамаарыштыр база чогуу шиитпирни үндүрерин Вита-лий Чаж-оолдан дилээр мен. Чок болган оолдун авазын эк-билер мен, барып ужурашка-бис. Судтун шиитпирлери-бил-чаңгыс эвес удаа хоругдаван-черле элдеп-тир. Тус суурну чагырга даргазын шыырак до-гулдага онааган».

Мерген Очур-оол, корум

чурум үрээшкннерин бол-дурбас талазы-биле чагырга даргазының оралакчызы: «Ко-жуунга болган болушкуннар биске өөредиг-дир. Сайгарыл-га үезинде ажыл-чорудулганын частырыгларын болгаш четпес чүүлдерин шуптузун өөренип көрдүвүс. Ажылды күштелди-рип, моон соңгаар мындыг бо-лушкуннарны болдурбас тала-зы-биле бүгү күштү мөөңнээр чугула. Кандыг-даа ажылга дем херек болгай, ынчангаш чаңгыс демден, кады ажылдажылгадан кончуг хамааржыр».

Автордан: кем-херек үүлгедишкннери бүрүткеттинген ко-жууннарже үнүшкүннүг ажылчын хуралдарның кайызынга-даа Адалар болгаш Херээженнер чөвүлелдериниң ажыл-чорудул-газының дугайында чугааны кылган. Тус черлерде Адалар чөвү-лелдерин тургузуп турар болгай. Көскү түңнелдер чок болуп турарын көргүзүп турары ол бе, ынчалзажок, 4 кижжи амы-тынын-дан чарылган болгаш кадынга кемдээшкн алган кижилер бар болуп турар. Адалар-даа, херээженнер-даа чөвүлелдериниң ажылын база күштелдирип, көскү түңнелдерни кылыры чугула.

Валерия КОНГАР.

ШУЙ СУУРНУН ДЕВИСКЭЭРИНДЕ ЧЕРЛЕР АТТАРЫ

«Төрөөн чуртун төөгүн берем»

Чер-чуртувуста төөгү-лүг, тураскаалдыг черлер-ни эки билип алыры-биле Шуй суурну долгандыр турар черлер аттарын улуг назылыг кижилерден дыңнап бижир сорулганы салдым. Ынчангаш суурвустун улуг назылыгларын черлер аттарының тывылганын дыңнап бижир эгелээн мен. Бистиң черлер аттарын дараа-нда бөлүктөргө чарып болур: төгүлүг черлер, ол черге үр-де чурттап турган кижилер аттары-биле, черниң бойдустан чайгаар бүткен өң-чүзүнү, хе-ри, чүнү-биле бүткени. Шуй суурвусту эң-не баштай Булуң деп адап турган. Шаанда бо-ро кижилер эртип албас шырғай, рең-сигенниг алаак турган. Черниң туржун көрүп тургаш, таарыгны, хараганнарны аш-п-арыглааш, бажыңнарны ду-п эгелээн. Суурнун ийи-ды-ыннан хем-суг бадып тур-генин барымдаалап, Шуй суу-р адаан.

Төгүлүг черлер аттары:

1. **Дүңгүрлүг-Тей.** Шаан-да лама-хамнарның ажи-ва-ва соксадып, оларның ийи-херекселерин өрттеди-п уткап эгелээрге, бир хам-ки (ол хамның ады билдинмес) ийи-херекселерин тейге оңгар-гаш, кончуг таптыг өл-шык-тес кылдыр шыгжап каан. Т хадырга, ол дүңгүр хам-ки хамнаан ышкаш дагжап-ар.

2. **Моолдуг-Саяк.** Шаанда тайгага кончуг эки аъттыг ол кижилер Моолдан дургуннап, ийи келгеш, турлагжый бер-е. Чогум чүдөн, чүге дескенин и-даа билбес. Сүрген улус ийи кааш, чаңгыс эртер оруу-те-Чарык аксынга манап-ган. Кижизи сураг барган. Та-га кырынче үнүп келгеш-рге, сөктүп чыдар хая-даш-көшкени куду аьдын чедип-аш, кымга-даа алдыртпайн-ган. Аьды-даа чүгүрүк, боду-эрес.

3. **Кошкар-Моондаа.** Бо-чоокку чылдарда тывылган. Ын тарылга үезинде доштан-үндүрүп бадырып турда, та-га (Кудурукпай Чүдеевич-тек) база суг сүзүп, орук аш-арыглап турган. Ынчан аңаа-кар өзөөн чүве-дир. Кылып-тан моондаан дооскаш, өзөөн-карының бажын ол черде-жа азып каан. Оон эгелээш-черни Кошкар-Моондаа деп-ан.

4. **Базырак (базырыктыг).** Анда улус чоок кижизи чок-арга, шыргалааш, ойларга-арып каар. Шыргазын аңаа-птар. Ам-даа ой черлерде-рга ыяштары бар. Ол чоок-ниң ойлары — шупту кижилер-тери. Бичеймаа Салчаковна-ушкунун сактыгы: «Бис-и улус өшкү-хой кадар-

гаш, кижилер баштары-биле бут-бөмбүү дег ойнап, теп турган бис. Чода, кыры сөөктерин боттары-выстың чода, кырыларывыска-деңнеп турган бис». Оон ол черни-Базырык деп адап эгелээн, чоорту-Базырак апарган.

5. **Өргежиир (өрге чиир).** Кезек дөңнерлиг ыжык черге-аалдар чайлап, чазаглап турган. Хат хадырга-ла, ол өглерниң-өрегелери өрттенип болган. Эл-деп чүве, чүге өрттенип турганын-билир кижилер чок. Оон эгелээш-ол черге аалдар хонмастан. Ол-черни улус Өргежиир деп адап-берген.

Бажың-Орну. Шаанда Хал-баң-Кулак деп ирей чурттап чо-раан. Ол кончуг ажилгыр, эрес-кашпагай. Бодунун күжү-биле-шык черге бажың тудуп алган. Кажан назыны улгады бээрге, уругларының чанынче көже-берген. А көжерде, бажыңын-бузуп алган. Ол хевээр ол черни-Бажың-Орну деп адап берген.

Аңаа чурттап турган кижилер-аттары-биле адаан черлер аттары: **Сүге-Шанчыг.** Арбан турар шаг-да ол черге дыка үр чылдар иш-тинде Сүге Сарыг-оол деп кижилер

Өзен. Ол өзенниң дыттары са-рыг-сарыг. **Кызыл-Туруг.** Дагның-хаялары, довураа кызыл.

Чүнү-биле бүткенин барым-даалап адаан черлер аттары: **Чаңгыс-Терек.** Ховуда чаңгыс-терек өзүп келген, теректиң-чоону өг хире улуг. Чылгы мал-безин кире бээр. Ол терек ам-ужуп калган, чүгле дазылының-ора-сомазы арткан. **Чалбак-Тей.** Хову ортузунда калбак тей бар. **Чаңгыс-Тей.** Хову ортузунда чаң-гыс тей бар. **Дыттыг-Дергүн.** Шыктыг, суглуг черде чаңгыс-чөкпүр дыт бар. Дергүн дээр-ге суг үнүп келген, шыктыг чер. **Терезинниг-Өдек.** Шаанда ол-өдекке суг бажыңга терезиннер-өзүп турган. **Дытчыктыг.** Чаңгыс-дыт өзүп келген чер. Чорумал-дарның Чаңгыс-Терек-биле аргы-жар оруу апарган. **Ак-Хем.** Хем-кыды арга-ыяш-даа чок, ак чер. **Хаялыг-Даг.** Хаядан бүткен даг. **Бавыдай.** Ол черниң бир талазы-арга-эзим, бир талазы — даг. **Үстүү-Талдыг-Адыр.** Тайга ийи-адырлы берген. Чодур бора-бо-ра талдарлыг. **Алды-Талдыг-Адыр.** Үстүү-Талдыг-Адырның-адаанда, бир талазынче чоруй-

Хүндүлүг номчукчулар болгаш бижикчилер!

«Шын» солуннун чарлааны «Төрөөн чуртун төөгүн берем» деп мөөрейи уламчылап турарын силер бүгү-деге сагындырбышаан, аңаа идепкейлиг киржиринче-кыйгырып тур бис. Тываның болгаш Россияның демне-жилгезиниң 100 чыл оюнга тураскааткан бо мөөрейи-2014 чылдың августа түңнөп үндүрер. Профессионал-журналистер болгаш солуннун бижикчилерин ийи-аңгы бөлүккө чарып, тиелекчилерин илередир. Төрөөн-черинер дугайында бижинер, мөөрейниң тиелекчи-лериниң эң эки чүүлдерин редакция шилээш, ном-кылдыр парлап үндүрер.

кыштап турган. Шанчыг дээр-ге улуг дагның ужу, төңчүзү дээр. Ирей «кызыл-дустай» бээр-ге, оон-чурттап турган черин ирейниң-ады-биле адаан.

Балдаң-Шанчыг. Шанчыг деп-черге Балдаң Шимитович Херте-деп кадарчы чурттап чораан. Ол-черни Балдаң-Шанчыг деп адап-берген.

Бойдустан чайгаар бүткен-черлер: өң-чүзүн барымдаалап-адаан черлер аттары: **Көк-Боом.** Боомнун өңү көк өңнүг. Боом-дээр-ге дыка улуг туруг, адаанда-суг бар, чүгле кижилер кылаш-таар, аът эртери берге чер. **Көк-Тайга.** Тайганың өңү көк. **Кызыл-Даш.** Хову болгаш даглары мөзүр-кызыл даштарлыг. **Ак-Хая.** Ол-черниң хаязы, довураа, дажы-чугай ышкаш ак. **Кызыл-Каът.** Каъттың дажы, довураа кызыл. **Кара-Даш.** Хову бажында кара-даштарлыг, мозурларлыг. Мозур-дээр-ге чер-черде өг ышкаш бедип-кожайып келген хаялар. **Шокар-Хая.** Шокар-шокар хаяларлыг-чер. **Куржаңгылыг даг.** Кур-жаңг бүрүзү аңгы-аңгы өңнерлиг-кызыл, көк, кара, хүрең. **Сарыг-**

барган. **Дустуг-Хем.** Хемниң суу-дустуг. **Оваалыг-Тайга.** Дагның-эң бажында оваа хевирлиг бой-дустан чайгаар бүткен даштар-бар. **Оораш-Өзен.** Бичии чолда-к өзенниг чер. **Хорунуг-Өзен.** Чыып каан ышкаш, стол-биле-дең даштарлыг. Оруктуг-Өзен. Эң улуг өзен. Малчыннарның-көжүп аргыжар оруу бар. Боом. Улуг даг бар. Оон адаанда Шуй-суу агып бадып чыдар. **Үстүү-Боом, Алды-Боом. Өргелиг-Хавак.** Шаанда ол хавактың-өргези хөй турган. **Биче-Хыйыг.** Хем кыдында хавак баарында-хыйыг бар. Хыйыг дээр-ге хем-кыдында турар кезек ак чер. **Ары-Даг.** Ары өө ышкаш ак-ак-үттерлиг даг. **Чадагай.** Арга-ыяш-чок, дөңнерлиг, бедигээштерлиг, тас чер. Амгы үеде арга-ыяш-үнүп келген. **Үстүү-Белдир.** Ийи-дагның аразында белдир. **Ал-ды-Белдир.** Адаанда белдир-чер. **Кускун-Төрүүр.** Ол чер-ниң даанга кускуннар оолдаар. **Донгул. Өзен,** чоогалыг чер. **Алды-Донгул.** Эң бедик тас-тайга. Мал орттаар, кыштаар, кыштагылыг чер. **Үстүү-Донгул.**

Шат. Бүүрелчин тейлерлиг ак-чер. Бүүрелчин дээр-ге кезек-кезек, кожа-кожа каттышкан-тейлерлиг ак чер. **Көп-Каът.** Хөй-хөй каъттарлыг. **Чодур-Арга.** Сындан бадарга, арга иштинде-чодур, кара дыттар үнген. Шет-эвээш. **Куйлуг-Чарык.** Дагның-бир чартында куй бар. **Куйлуг-Чарык** дааның мурнунга аалдар-чайлаглап турган. Ол аалдарның-өшкү-хою изигде куйга девээлеп, чаъстыг да чаглантыр турган. Куйда болгаш куйнун аксында-ам-даа өшкү, хойнун өдээ бар. **Эзим-Адаа.** Улуг эзим бар. Ында шиви, дыт, терек — шуп-ту үнүп турар. Шокар ыяштыг-чер деп база адаар. Холушак-ыяштар өзүп турар. **Шишкин-Уязы.** Ол черге шишкин деп-куштар турган. Дуруаа ышкаш-улуг куштар. **Оораш-Кара-Суг.** Бичии чолдак өзенде кара суг-бар. **Улуг-Ий.** Бедик, бир талазы-кадыр даг. **Чараш-Даш.** Бой-дустан чайгаар бүткен хе-вир-дүрзүлүг чараш даштарлыг. Даштарның хевир-дүрзүзү аңгы-аңгы: өг, аптара, аяк-сава, орун, үлгүүрге, бала, согааш дээр, оон-даа өске. Кезек үе болгаш-ла, даштарның хевирлери база-өскерлип турар. **Маганаты.** Ийи-дагның аразында кызаа бар. Оон-иштинге туруп алгаш, адаандан-өрү көөрге, чүгле дээр көстүр. Кызааны өгнү быжыглаары-биле үстүү хараачага үстүр-геш, алдыы ужун суугу чанынга-шанчып каар ышка «баганага»-дөмөйлөп адаан, чоорту «мага-на» деп адап берген. Ынчангаш-«магана» деп сөскө — ты деп-кожумак немежи берген.

Черниң хевир-дүрзүзүн ба-рымдаалап тывылган черлер-аттары: **Тар-Үзүк.** Ийи дагның-аразында кызаа, тар орук, хая-лары дыка чоок, чүгле аът, чада-г кижилер чоруур. Чүктүг аът безин-эртип шыдавас. **Чиңге-Каът.** Узун, чиңге мээс бар. **Узун-Хем.** Чараш-Даш тайгазындан-баткан узун хем. **Башкы-Өзен.** Чараш-Даш баар орукка эң-бир дугаар таваржыр өзен. **Чиңге-Өзен.** Ийи өзенниң аразы-сайгырак ышкаш чиңге. **Чүрек-Тайгазы.** Үш кырлаңныг чүрек-хевиринге дөмөй тайга. **Калчан-Орук.** Арга ишти-биле чоруп-орарга, оруктуң ийи кыдыы-калчаннайып, ажык бооп бадып

келген. **Үш-Тей.** Ол черде үш-тей-бар. **Бажын кескен тайга.** Тай-ганың бажын кезип азы одура-шаап каан ышкаш дески. Бо тай-гага хамаарыштыр улуг улустун-мындыг тоолчургу чугаазы бар. «Шаанда Чиңгис-Хаан үезинде-хаан боду чидиг селемези-биле-тайганың бажын одура кескен. Ол кескен бажы тайганың мур-нунга кээп дүжерге, бичии тайга-болу берген». **Кара-Баалык.** Баалык дагның чавызай берген-чери. **Көп-Баалык.** Дагның-кыры бичии-бичии сүүрлерлиг, оруктарлыг.

Кижилерниң дузазы-биле тып-тып келген черлер аттары: **Бай-за.** Дагның эң бединде черниң-кызыгаарын айтып көргүзери-биле кадап каан үш чагы ыяш. Ол-ыяштарның баштарын үскүлешти-рип каан. **Кудук.** Ойттуг тайгага-хем-суг ырак боорга, өзенниг-черлерге ийи-үш метр ханы эвес-кудук казып алып. Чаъс чаар-га, кудуктуң суу долуп келир, а-кааңнай бээр-ге, суу эвээжэй-бээр. Ынчангаш ол черни Кудук-деп адаан. **Шавар-Шел.** Ол чер-ак боорга, кижилер аъттыг ша-вар. **Аът-Баштыг.** Бай-Тал биле-Шуй чонунун аът-биле аргыжар-арт кырынга улус чоон дыттарга-өлген аъттарының бажын азып-каар турган. Ол орук-биле ам-даа-аргыжып чоруп турар.

Ниитизи-биле 71 чер ат-тарын чыып дыңнап бижээн-мен. Бөлүктөрни санап, түңнөп-көөрге, черлер аттарын ол чер-ниң чүнү-биле бүткенин барым-даалап адап турар. Оон соонда-хевир-дүрзүзүн барымдаалап-адаан. Амгы үеде ол черге чурт-тап турган кижилерниң аттары-биле адаан черлер аттары чок-болуп турар. Топонимнерни-чүгле Шуй суурнун улуг назылыг-чурттакчылары Бичеймаа Салча-ковна Хомушку (1943 ч.), Дос-тай-оол Аптылаевич Хомушку (1943 ч.), Күске Делгер-ооловна Сурун (1936 ч.), Дамдын-оол-Хомушкевич Сурун (1936 ч.), Маадыр-оол Дарташович Херте-к (1939 ч.), Дадар-оол Хомуш-кевич Сурун (1948 ч.) оларның-чугаазындан дыңнап бижээн. Чамдык сөстөрни ол-ла хевээр, өскерилге чокка кириген.

Алимаа ООЛАК
дыңнап бижээн.

ЧОНУНГА БАРААН БОЛГАН

Шевергин кеттинген, шилгедек дурт-сынныг, аянныг чугаа-домактыг, эвилең-ээлдек кижини чон хүндүткел-биле хүлээп алып. Ындыг улуска Чаш-оол Кыргысович Айыр-Санаа база хамааржыр. Ооң сетки-линиң бичезин, эскеринчелин кижини ооң-биле чугаалажып тургаш, дораан-на билип алтар. Хүндүлээчел езу-биле хүлүм-зүрүп, каттырып каап хөөрөп орда, кижиниң кичээнгеи олче ала-чайгаар-ла чайлы бээр.

Чаш-оол Өвүр кожунунуң Дус-Даг сумузунга ол черниң үндезин чурттакчылары Доло-пай, Айыр-Санаа Кыргыстар-ның өг-бүлезинге 1939 чылдың кыжынында төрүттүнгөш, ада-иезиниң ийиги оглу болган. Алызында ажал-ишчи ава-ача-зының бичини оглунга амыдыралды чиик, белен чүве кылдыр көрбөзүнчө чаңчыктырып, да-дыктырып, сургап чораанының үрө-түннели хилис барбаан. Чаш-оол Кыргысовичиниң амыдыралчы оруунуң аай-дедир эрткен белдирлерин сонуургап орага база солун.

Школачы чылдар кижини бүрүзүңгө эки, чаагай чүүлдерни арттырар. Чаш-оолдуң школачы чылдары база ындыг болган. Ол пионер, комсомол ажилдарына, янзы-бүрү спортчу маргылдааларга идепкейлиг киржип турган. Эң ылаңгыя хол бөмбүүңгө, хаактаарына, хоккей ойнаарына дыка ынак.

Ол ышкаш аныяк кижиге ыры, янзы-бүрү оюн-тоглаалар, танцы-сам база чугула черни ээлеп турган. Ынчангаш Чаш-оол сеткилди сергедип келир ыры кижиге күштү шаңнаар деп чувени школачы чылдарында-ла эскерген. Шынап-ла, өгбелеривистиң чиге сөглээни «Чечээ чок шынаа турбас, ырызы чок чон турбас» деп мерген чугаа-зын ол Хандагайты ортумак школазының үстүкү класстарына өөренип тургаш-ла, биле берген. Ынчангаш ол ырының утказын чонга чедирип, ында чурумалды, угаан-бодалды долузу-биле аялдып, каракка көстүп кээр кылдыр ырлаарын кызыдып, өөренип чораан.

Ол 1959 чылда Хандагай-тының ортумак школазын эки демдектерлиг дооскаш, улаштыр Новосибирск хоорайның садыг институтунче өөренип кирип алган.

Баштайгы чылдарында улуг хоорайга өөренири берге-даа болза, аңаа торулбаан. Институтка өөрөдигден аңгыда, институтуң хөй-ниити ажилына идепкейлиг киржип, эң ылаңгыя спортка институтуң адын камгалап, янзы-бүрү маргылдааларга киржип келген.

Украинаның Львов хоорайга СССР-ниң бүгү садыг инсти-туттарының студентилериниң бирги чери дээш волейболга маргылдаа болган. Аңаа Но-восибирскиниң садыг инсти-

Чаш-оол Кыргысович Айыр-Санаа.

тудунуң студентилериниң хол бөмбүүңгө шилиндек коман-дазының кежигүүнүңгө Тыва-дан барган эштери, ол-ла ин-ститутуң студентилери Саша Адыг, Сандык, Өндүр Кызыл-оол суглар киришкеш, команда талазы-биле бирги черни чаа-лап эккелгени өөренип турган институтунуң адынга улуг ат-алдар болган.

Ынчалдыр-ла студент чыл-дар билдиртпейн эрте берген. 1964 чылда Чаш-оол институтун эки өөрөдиге-биле дооскан. Күш-ажылчы орук республи-каның Хереглекчилер эвиле-линиң төп аппаратының план килдизинден эгелзэн. Садыг институтунуң дээди экономист эртемниг аныяк специализин бир чыл болганда Респотреб-союзтуң удуртукчулары Улуг-Хем райпозунуң оралакчы дар-газына азы садыг килдизиниң даргазына ажилдаары-биле чоруткан. Ынчан кожунуң төвү эрги Шагаан-Арыгга турган. Ол ажилга ийи чыл ажыр кызып ажилдаан соонда, эки ажилдыг дээш хоорай Сове-диниң депутадына соңгаан, ол ышкаш 1964 чылда комму-нист партияның кежигүүнүңгө база кирип алган.

Республиканың Хереглек-чилер ниитилелиниң удур-тукчулары 1967 чылда Чаш-оол Кыргысовичиниң ажилга чогаадыкчы, чаартыкчы арга-дуржулгазын эскерип кааш, ол өске черге база чогаадык-чы чоруун көргүзөр боор деп шийтпирлээш, арай хожудаң-гай ажилдыг Тес-Хем райпозу-нуң баштаар чериниң даргазы кылдыр чоруткан. Ооң ажи-лын экижидер дээш дөрт чыл иштинде кызып ажилдааны-ның түннелинде райпо сегип, чурттакчы чоннуң янзы-бүрү барааннар-биле хандырылгазы экижээн. Чаш-оол Кыргысо-вичиниң райпога кылып чоруткан кызымаккай ажилын, органи-закчы мергежилин, кижилер дугайында доктаамал сагыш салышкынын кожунуң удур-тукчулары өөренип көргөш, район Совединиң депутадына соңгаан. Райпонуң материал-техниктиг байдалын экижидер дээш хөй ажилдарны кылган.

Тес-Хем райпозунуң ажи-лын экижиткен соонда Чаш-оол Кыргысовичини Өвүр

райпозунуң баштаар чериниң даргазына ажилдаары-би-ле чоруткан. Ооң организакчы салымны, удуртукчу болгаш мерген ажил-агыйжы салым-чаяаны аңаа улам калбаа-биле ажиттынган.

1970 чылдан 1976 чылга чедир Өвүр кожунуң райпо даргазына ажилдаан. Ажил-даан үениң иштинде Моол-биле кызыгаарлашкак кожун төвүндө көргүзүптер эки садыг чок боорга, Хандагайты суурнуң улуг клуву өрттөнгөн соонда ол клубтуң орнунга кончук чараш садыг тудар деп шийтпирлеп ал-гаш, ону бодунуң шилип алганы төлөвилели-биле туттурган. Бир талазынга аш-чем садар, өске талазынга хереглел, үлөтпүр ба-рааннары садар кылдыр кончук таарымчалыг кылдыр туткан. Чаш-оол Кыргысовичиниң ол тут-туруп каан садыын амгы үеде безин эки ажилдап турарына ол өөрүп чоруур.

1976 чылдан 1980 чылга че-дир ол Чаа-Хөл райпозунга даргалаан. Аңаа 4 чыл иштинде ажилдаан соонда 1980 чылда Улуг-Хем кожунуң Арыг-Үзүү көдээ Хереглекчилер ниитиле-линче ажилдаары-биле чоруткан. 1980 чылдан 2000 чылга чедир Арыг-Үзүү көдээ Хереглекчилер ниитилелиниң баштаар чериниң даргазына, чөвүлел даргазына ак сеткилдиг үр үеде ажилдаан. 2000 чылдан 2003 чылга чедир Тыва Республиканың Хереглек-чилер эвилелиниң чөвүлел дар-газына ажилдаан соонда хүн-дүлүг дыштанылгаже үнгөн.

Чаш-оол Кыргысович Айыр-

чок хандырып келген. Арыг-Үзүү суурга — 3, Арыскан, Ишти-Хем, Ак-Туруг суурларга чаа са-дыгларны туттургаш, ажылгалга кириген.

Чаш-оол Кыргысовичиниң төлөпиг ажилын үнелзэн шаң-налдары эвээш эвес. Хөй чыл-дарда үрө-түннелдиг, ак сет-килдиг ачы-хавыязы дээш «Россияның Хереглекчилер кооперациязының хөгжүлдэзин-ге кириген улуг үлүг-хуузу» деп орденниң эдилекчизи. Россия Федерациязының «Ада-чурттуң, мурнунга ачы-хавыязы дээш» деп орденниң ийиги чергезиниң медалының эдилекчизи, «Тыва Республиканың садыының бол-гаш ниитиниң чөмөннелгезиниң алдарлыг ажилдакчызы» деп аттың эдилекчизи. База ол ыш-каш «Октябрьның Социалистиг Улуг революциязының 90 чыл болган ою», «Россияның проф-эвилелдериниң 100 чылдааны», «Күш-ажылдың хоочуну» деп медальдар-биле шаңнаткан. «Со-вет садыгының тергини» деп атты эдилеп чоруур.

Чаш-оол Кыргысович Айыр-Санаа бодунуң кол ажи-лындан аңгыда, хөй чылдарда, хөй-ниитиниң ажилына база идепкейлиг киржип келген. Ол ажилдап чораан кожуннарының район Совединиң депутады тур-ган.

Ажык-чарлыг үе келирге, 1990 чылда Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң улус депутаттары-ның бир-ле дугаар болган чижил-гелиг соңгулдаларына Чаш-оол Кыргысович Айыр-Санаа Улуг-Хем районнуң Арыг-Үзүүнүң 119

Чаш-оол Кыргысович — амгы үеде республиканың Хереглекчилер эвиле-линиң хоочуннар Совединиң даргазы, республиканың Хереглекчилер коопе-рациязының профчөвүлелиниң база оон президиумунуң кежигүүнү. Респуб-ликаның Кызыл хоорайның хоочуннар чөвүлелиниң кежигүүнү.

Санааның эрткен күш-ажылчы оруу көдээниң чурттакчы чонун өй-шаанда янзы-бүрү, бирги хереглелдин болгаш өске-даа барааннар-биле үзүктел чок хан-дырары-биле, садыгының куль-туразын бедидери-биле, ооң материал-техниктиг баазанын хөгжүдери-биле дорт холбаалыг.

Ол ажилдап чораан черле-ринге бодунуң бүгү күжүн, эр-тем-билиин, арга-дуржулгазын харам чокка берип, ажилды билдили-биле удуртуп келген. Ооң удуртканы Арыг-Үзүү көдээ кооперациязы республиканың Хереглекчилер ниитилелдериниң аразына хөй чылдарының иш-тинде бирги черни ал, шаңнадып, мактадып келген.

Көдээ чурттакчы чоннуң амыдыралын экижидер дээш Улуг-Хем кожунуң алды суур-ларына садыгларны ажи-дып, янзы-бүрү барааннар-биле көдээ чурттакчы чонну үзүктел

дугаар соңгулда округундан 5 кордакчының аразындан тиелеп үнгөш, депутаттың мандадын холга алган. Ол чыыштың улус депутаттары Тывага демократтыг тургузугну быжылгаарының бол-гаш ону чорударының үндезин-нерин чедип алып дээш канчаар-даа аажок улуг ажилды кылып чорутканнар.

Эң ылаңгыя бот-догуннаашкынныг, Үндезин хоойлулуг республиканы тургузуп быжылгаарына улус депутады Чаш-оол Кыргысович Айыр-Санааның сессияларга кончук идепкейлиг киржип, чөптүг, шын саналдарны кирип, оларны хе-рек кырынга боттандыраарының талазы-биле шын шийтпирлер-ни хүлээп алырының талазы-биле кирип турган саналдары көскүзү-биле ылгалып турган. Ол үениң улус депутаттарының ачы-зында Шагаа, Республика хүнү, Наадым дээн ышкаш национал

байырлардарывысты дем-дэ эрттирериниң талазы-биле хоойлуларны, доктаалдарны лээп алган.

Ооң-биле кады бистиң өгбө-ривистиң уттундуруп бар чаагай чаңчылдарын, езуларын, сүзүглелин, шажын-чүдүн зин катап тургузарына Чаш-оол Кыргысович Айыр-Санаа, депутат эш-өөрү-биле бир дө-шиитпирлиг рольду ойнаан.

1993 чылдың октябрь 2 Тыва Республиканың Дээди ралының улус депутаттарының лээп алганы Конституциязы Т. Республиканың күрүне эрге-гыргазының тургузуун, совет турганындан шуут эскертип, тургускан. Ол чүл дээрге рес-публиканың күрүне болгаш мун-палдыг эрге-чагыргазын Тыва де-вискээринге чонче чоокшуга тырары болган. Ол чаа Үндө-хоойлуга Тыва Республиканы Президентизи ат салган соон Тывада чурттап турар бүгү чо-референдумунга база катап к-түг кылдыр бадылаан.

Ол ышкаш бүгү Россия Тываның төөгүзүндө бир дуга-ол чыыштың улус депутаттар-боттары Тыва Республика Дээди Соведин хуусаа бетке тараткаш, чаа чыыштың депут-тарының соңгулдаларын чаа Ко-ституцияга дүүштүр чорудары-талазы-биле кайгамчыктыг ший-пирни хүлээп алган. Оон эгелзэ-ле Тыва Республика Кур-туктуг, Сүлделиг, Ыдык ыры-апарган. Ону амыдыралга бот-тандыраарына ол үениң у-депутаттарының аразына Чаш-оол Кыргысович Айыр-Санаа, чүүлдүң автору база кирип тур-ган. Оон соонда Чаш-оол Кыргысо-вичиниң Тыва Республиканың чоннуң Улус Хуралының (сьездзиниң) б-ли болгаш ийиги чыыштарына депутадына соңгуттургаш, о-л ажилына база идепкейлиг ки-ришкен.

Чаш-оол Кыргысович амгы үеде республиканың Хереглекчилер эвилелиниң хоочуннар Совединиң дарга-зы, республиканың Хереглекчилер кооперациязының профчө-вүлелиниң база оон президиум-нуң кежигүүнү. Республиканың Кызыл хоорайның хоочуннар чөвүлелиниң кежигүүнү. Ын-чыры-хөгжүм ансамблиниң иде-пкейлиг киржикчизи. Аныяк ыр-лап чораан ырыларын, ам-гы үениң ырыларын ансамбль-кирижикчилери-биле кады ре-спубликаның аңгы-аңгы булу-нуна чедип, чонга бараан-гадып чоруур. Ийи оолдун, б-кыстың ынак ачазы, 8 уйукта-рының ынак кырган-ачазы.

Ынчангаш чону дээш кар-кызыл, уйгу дыш чок ажил-да чораан Чаш-оол Кыргысо-вичиниң Тыва Республикада 75 харлааны-биле холбаштыр эртип келген чуртта-газының бединден үүле-хөг-жүмүгү болурун, өг-бүлезиниң аас-кежикти, кадыкшылды, ха-ады киискип, сүлдэзи бедик ч-руун күзеп каалынар.

Владимир ЧАДАМЫ

ИП Альдемиров А.В. ОГРН 311434511700141 Товар сертифицирован.

Меха "Глория"

г. Киров

скидки

до 20%

Ждем Вас с 10.00-19.00

Кредит! Рассрочка на 6 мес. без переплаты!*

Шубы и шапки из натурального меха по ценам производителя.

11 и 12 января - КДЦ г. Ак-Довурак (ул. Чкалова, 21)

13, 14 и 15 января - КДК г. Чадан (ул. Ленина, 29)

16 января - ДК им. С. Базыр-оола пгт. Каа-Хем (ул. Зеленая, 10а)

17 января - Каа-Хемский РДК с. Сарыг-Сеп (ул. Енисейская, 145)

(Кредит и рассрочку предоставляет ОАО ОТП Банк Лиц. №2766 от 04.03.08 г.)

Сроки действия акции спрашивайте у продавцов-консультантов

ЧАА ЧЫЛДЫҢ БАЙЫР КҮЗЭЭШКИННЕРИ

Каш-ла хонгаш уткуп алырывыс Аът чылының дүүзүндө уругларывыстың белек кылдыр чаяп бер- уйнуктарывыс улаштыр уйнуктарны ада-ие бистер- сөңөп эгеледилер. Уйнуктарывыстың эң-не улуу түп кээрге, мага хандыр эргеледир эргим, чылыг,

чимчак сөстөр тывылбас чораан. Чаа чыл таварыштыр бо улуг уйнуувус Чаяанажыкка база үш харлыг оглу уйнуувус Доржуга, ада-иезинге аас-кежикти, каң дег кадыкшылды күзевишаан, Чаяанажыкка дараазында шүлүк одуругларын бараалгаттым.

ЧАПТАНЧЫГ КЫС ЧАЯАНАЖЫК

Чаяанажык чаптанчыг кыс
Чаңгыс хепке кудуп каан дег
Ханы дамчаан төрөлдөрүн
Кара олчаан дөззөн кызым...

Шара чыттыг уйнук кысты
Чалтап ханмайн турувуста
Өргэвистиң дөрүн орта
Өспээни-ле хомуданчыг.

Төнчүзү чок амыдырап,
Төөгүзүн уламчылаар.

Халыын назын чылдарында
Кады чурттап эгелээштиң,
Ада-ие адывыстың
Адын сыкпайн чордувус-даа,

Чаяаттың салым-хуулуг
Частырыг чок чуртталга чок...

Улуг өргэм дөрүн орта
Улуг-биии уйнуктарым
Шупту чыгып келир болза,
Шуглак-чоорган кайын четчир.

Орлан-шооваа оол, кыстар
Өргэвисте бодарааштың,
Эзүп, мандып, аңгылангып,
Өглүг-баштыг апардылар.

...Уйнуктарның эң-не улуу
Уруувус бооп өзүп келдиң.

Ажы-төлдер чаяп төрүүр
ада-ие
Айлыг, хүннүг иелерде —
бурганнар-дыр.

Манап чораан уйнук төлдү
аштай сөңнзөн оглууска
ргеледип мага ханмас
ргим сөстөр сөңнедивис.

Ава бурган чаян болгаш
Ады безин Чаяанажык.
Уйнук төлдөр сээң соонда
Улай-улай он бир четти.

Арат чоннун аразыңа
чоргаарланып,
Алдаржыдып чурттап чоргар,
ажы-төлдер.

Уйнуктардан ужук сыптаан
Удазыннар улай шөйлүп

Сарыг-оол САНЧЫ,
улуг өгбөзи.

Эргим, ынак ачавыс Оюн-оол Чаш-оолович ТЮЛЮШТУҢ чырык адынга тураскааттывыс.

Электен-не «аъдың бажы хоя» бээрин
Элдепсинип кайгаар-дыр бис.

Эртип келген узун оруун
Эки исти арттырып каан.

Камаз, Крас, автобустун
Кандызын-даа мунуп чорааш,
Кадыр-берге оруктарны
Хала чокка эртип чордуң.

Машиналар бажын санай
Марказын шупту муңдун,

Багай-согай машинаның
Бажын билер мастер чордуң.

Аарыгның уржуундан-на
Алдырбайн чоруй бардың.

Артып калган ажы-төлүн, аалың ишти
Ажыың ажып артып кагды.

Ааяттың мергежилин
Алгалыңда артып кагды.

Олаачы деп алдар-атка, төлөптийң дээш
оргаарланып, черге чедир мөгейдивис!

Өндүр улуг Дус-Даг эдээ

Өвүр чери Чаа-Суурнуң

Кадык бажы Дөргүннерге

Ада-иең Тюлюштерниң

Орлан-шооваа оглу болуп төрүттүндүң.

Оглуң, кызың бистерлерни

Дыңгылдайлап өстүрген сен.

Даңгаар эртен оттуп кээр бис.

Чылыг одун, ажы-чөмүң манап турар,

Холуң чөмзиг ажалгырын,

Хүлүмзүрзэн шырай-арның

Уругларың, уйнуктарың, бистерге,

Кады чурттаан ынак эжиң ававыска

Кезээ шагда чырык хүннүң херели дег

Чүректерде чурттап чору, ынак ачай!

Уруглары, авазы.

Кызыл хоорай.

«Дорт харылзаа»

2014 чылдың январь 21-де эртенгиниң 10 шак 30 минутадан 12 шакка чедир «Шын» солун редакциязы «Шажын-чүдүлге болгаш Шагаа» деп темага номчукчулар-биле «дорт харылзааны» эрттирер.

Аңаа ТР-ниң Камбы-лама эргелелиниң лама-башкылары болгаш журналистер киржир.

Сонуургаан айтырыгларыңарны 2-01-35, 8-923-383-78-88 телефоннар дамчыштыр салып болур силер, хүндүлүг номчукчулар.

Меховая королева

г. Киров

15 и 16 января с 9-18ч. в ДК с. Балгазын.

17 и 18 января в ДК с. Сукпак.

19, 20 и 21 января в ДК им.

К. Сагды п. Ак-Довурак.

ЯРМАРКА МЕХОВЫХ ИЗДЕЛИЙ

Нутрия, норка, мутон
Пуховики, головные уборы
Огромный выбор осенних курточек от производителя!

РАССРОЧКА И КРЕДИТ

от 3400 Альдемиров А.В. 1322 от 03.01.93

Регионар аразындаа делгелге компаниязы

«Меридиан»

Ярмарка

Чонувустун
кичээнгейинге!

Мутон, норка

кежинден дараан
тоннар, бөрттерниң
чаа хевирлерин
делгеп, садып тур.

Банк дамчыштыр
чээлиге садып ап
болур.

13,14,15 января 2014г. в Центр культуры им. Солаан Базыр-оола п. Каа-Хем, ул. Зеленая 10 а.

16,17,18 января 2014г. в Дом культуры г. Чадаан, ул. Ле-нина 29.

19,20 января 2014г. в Дом культуры с. Тээли, ул. Гага-рина 36.

Бай-Тайгадан медээлер

Чаа чылда
уругларга белек

Бай-Тайга кожуунун Тээли суурда «Тоол ораны» деп аттыг уругларга кафежигештиң ажыдышкыны байырлыг байдалга эрткен. Школа назыны четпээн уругларга болгаш школачыларга Чаа чылда онзагай белекти Хемчик суурнуң хундүлүг чурттачылары Геннадий Чыганович, Ольга Очуровна Хертектер ажыткаш, улуг уруунга дамчыдып берген. Геннадий Чыганович бүгү назынында удуртукчу ажылдарга ажылдап чораан, чонунга ам-даа ачы-буянын чедирип чоруур. Өөнүң ишти Ольга Очуровна — ажы-төлүнүн, хөй санныг төрелдеринин чөлөнгинжи. Оларны эш-өөрү, чаңгысклассчылары деткээн. Бай-Тайга кожуунун Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы, Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы Зоя Серендоевна Хомушкуну байырны чедирип, кафени ажыдарында улуг деткимчени берип, эштеринге чылыг, чымчак йөрээлдерин сөңнээн. Көжээ чыылган эш-өөрү уругларга таарымчалыг кафениң ажыл-ижи шуудап турзун дээн эки күзээш-киннер-биле ойнап-хөгөп дыштанган.

Спортчу элита

Чаа чылдың бүдүүзүндө кожуунун Н. Өлзей-оол аттыг Культура бажыңына спортчу элита деп байырлал болуп эрткен. Шупту сумуларның школаларының тренер башкылары, ада-иелери Тээлиде уругларның күш-культура болгаш спорт школазының аңгы-аңгы бөлгүмнеринде хаара туттунган оолдар, уруглар, ада-иелер, деткичилер, хоочуннар, аныктар идепкейлиг киришкен. Эрткен өөредилге чылында спортка кожуун болгаш республика чергелиг маргылдааларга үре-түң-нелдерлиг эки кирип, ылаңгыя аай-дедир чоруунга уругларын деткип, арга-сүмелерин кадып турар ада-иелерге кожуунун социал политика талазы-биле оралакчызы Сай-Суу Дуржур-ооловна Күжүгет база спорт школада директорнуң өөредилге талазы-биле оралакчызы Аяна Семеновна Даржаа байыр чедирген. Ниитизи-биле чүс ажыг өөреникчилерни, оларның ада-иелерин, тренер башкыларын өртектиг белектер, хундүлүг бижиктер, медальдар-биле шаңнап мактаан. Оолдар, уруглар, ада-иелер, башкылар-даа шупту чараш кылдыр кеттинген, оларның арыннарында өөрүшкү, хүлүмзүрүг чайнаан. Сцена кырында оларның чараштарын чүге деңнээр, онзагай-ла байырлалды башкылар белеккээн. Байырлалды Культура бажыңының ажылдакчыларының солун концерти-биле дооскан.

Шенне КУУЖААН.
Бай-Тайга кожуун.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

«Буян-Бадырғы» орденниң I чергези-биле М.Б. Кенин-Лопсанны шаңнаарының дугайында

Тыва эртемни, литератураны болгаш культураны хөгжүдеринге үнелеп четпес ачы-хавыяазы дээш «Буян-Бадырғы» орденниң I чергези-биле «Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг национал музейи» күрүнениң бюджет албан чериниң хамнаашкын килдизиниң эргелекчизи Монгуш Бо-рахович Кенин-Лопсанны шаңнаар.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың декабрь 30
№ 258

«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хундүлүг атты А.А. Доржуга тыпсы-рының дугайында

Күш-культураны болгаш спортту хөгжүдеринге, амыдыралдың кадык омур-хевирин суртаалдарында онзагай ачы-хавыяазы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хундүлүг атты «Тыва Республиканың чыыңды командаларының спортчу белекел төвү» РКБА-ның хостуг хүреш талазы-биле (дыңнаас кижилерге спорт) тренери Артыш Алексеевич Доржуга тыпсыр.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың декабрь 25
№ 252

«Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажылдакчызы» хундүлүг атты Ф.К. Сюрюномаага тыпсы-рының дугайында

Кадык камгалал адырынга ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажылдакчызы» хундүлүг атты «Мөңгүн-Тайга кожуун эмнелгези» КБЭА-ның Кызыл-Хая участок эмнелгезиниң педиатрия участогунун эмчи сестразы Фаиза Кызыл-ооловна Сюрюномаага тыпсыр.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың декабрь 25
№ 257

Көдээ ажыл-агый адырының ажылдакчыларын күрүнө шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Көдээ ажыл-агый адырынга ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы» хундүлүг атты «Мөңгүн-Тайга кожуунун ветеринария эргелели» күрүнениң бюджет албан чериниң эпизоотолог эмчизи Дайынчы Хомушкунуев Дастанга тыпсыр.

Көдээ ажыл-агый адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажы-

лы дээш Тыва Республиканың Баштыңы-Чазааның Даргазының Хундүлел бижии-биле Өвүр кожуунун «Адарган» муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгезинин директору Владимир Сагаанович Ооржакты шаңнаар.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың декабрь 25
№ 256

Тыва Республиканың Баштыңы-Чазааның Даргазының Хундүлел бижии-биле Ф.Ф. Шаяхметованы шаңнаарының дугайында

Чылыдылга-энергетика комплекзин хөгжүдеринге ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңы-Чазааның Даргазының Хундүлел бижии-биле «Тувагаз» ажык акционерлиг ниитилелдин бүдүрүлгө-техниктиг килдизинин улуг инженери Файзуна Фатыховна Шаяхметованы шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың декабрь 25
№ 255

Тыва Республиканың Баштыңы-Чазааның Даргазының Хундүлел бижии-биле З.И. Герасимованы шаңнаарының дугайында

Орук ажыл-агый адырынга ачы-

хавыяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңы-Чазааның Даргазының Хундүлел бижии-биле «Сарыг-Септин орук тудтелге эргелели» кызыгаарлат харыскалыг ниитилелдин о хандыраарының талазы-биле у начальниги Зульфия Иканов расимованы шаңнаар.

Тыва Республиканың

Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2013 чылдың декабрь 25
№ 254

Тыва Республиканың Баштыңы-Чазааның Даргазының Хундүлел бижии-биле Ш.Б. Хомушкуну шаңнаарының дугайында

Өзүп олурар салгалды дидип кижизидеринге ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңы-Чазааның Даргазының Хундүлел бижии-биле «Кызылдың 25 гаар уруглар сады» чашта сайзырал төвү муниципал автономнуг назы четпээн лар албан черинин кижизиде башкызы Шолбана Биче-оолна Хомушкуну шаңнаар.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың декабрь 25
№ 253

«ШЫННЫҢ» СЫЛДЫЗЫ

«Шын» солунун журналистеринин ортузунга 2013 чылда чарлаттыг чогоадыкчы конкурстун тиелекчизи илерээн. Номчукчуларның телефон дамчыштыр дыңнатканын езугаар эң хөй үнү алгаш, «Шынның» социал политика секторунун удуртукчузу, Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы, хоочун журналист Светлана Салчаковна БАЛЧЫР (ДАЧЫН-ХӨӨ) «Шынның» сылдызы» хундүлүг атка төлөпиг болган. Республиканың аңгы-аңгы кожууннарының чурттакчыларының сонургалын чаалап алган коллегавыска изиг байырны чедирип тур бис. Номчукчуларывыс Светлана Салчаковнаның очерктерин, репортажтарын, интервьюларын амыдыралчы болгаш чечен-мерген, солун деп бедии-биле үнелээн. Мөөрейниң түңнелин үндүреринге идепкейлиг киришкен бүгү номчукчуларывыска өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис.

Редколлегия.

Январь 13, 2014 чыл. Хоочуннар болгаш амгы «Шынчылар».

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чурукта

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы —
2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдиз—2-17-91, 2-17-05.
Экономика килдиз — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-ниити
амыдырал килдиз — 2-03-88. Очулга килдиз — 2-03-87. Реклама,
чарлал килдиз — 2-18-10, сот.тел.: 8-923-383-78-88. Тел/факс (394-
22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7526. Чагыг 3. Номери парлагже дужаганы: график
езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.сч. № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация
адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанниң Тыва Республика талазы
биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүкээн. Херечилел
дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакция
туржу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш еске-даа фактылар
дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылар.